

FØLELSESGEOGRAFIER OG FÆLLESSKABER I KØBENHAVN

1771-1800

■ CAMILLA SCHJERNING

En sommeraften i 1785 skulle korporal Niels Grøgaard på inspektion i de københavnske gader i kongens tjeneste. Han var nervøs for, om han kunne nå tilbage til sit logi i Skt. Peders Stræde, inden døren låstes for natten. Derfor gik han til sin udlejer, Mathias Lunge, for at bede ham om at lade døren stå åben eller låne korporalen nøglen. Ifølge korporalen nægtede Lunge ham dette med ordene: "Djævelen gale gjøre jeg ey, jeg skyder [skider]/: s.kr:/ ham i hans Tieneste og alle hans Officere noget, de har intet at befale mig, jeg æstimere dem lige saa meget, som min Skoe Hæl". Han påstod desuden, at udlejeren kaldte ham for en slyngel, stødte ham for brystet samt forsøgte at stjæle hans sabel.

Lunge forklarede derimod for retten, fra hvis protokoller vi kender sagen, at korporalen klokken halv elleve om aftenen var kommet ind i hans stue med sin sabel under armen "som et Desperat Gal menniske" med trusler og skældsord, at Lunge skulle lukke ham ind, så sent om morgenen han ville. Husejerens vidner forklarede at have set korporalen slå adskillige gange på sin sabel, mens han sagde, at når Lunge ikke lod døren stå åben, skulle det stå for hans egen regning, hvorpå han stormede ind gennem sovekammeret, ud gennem køkkenet og forsvandt ud på gaden.

Lunge forklarede videre, at korporalens hustru derpå kom ind i stuen, støjende og skældende, og endog gav ham en ørefigen, hvilket han modtog "med megen Koldsindighed" og bad hende gå op på sit værelse. Da hun vedblev med sin "utaaelige Skiælden og Banden, samt Støyen og Larmen" måtte han, for at få nattero og af hensyn til naboerne, lade hende arrestere af vagten. Efter midnat kom korporalen tilbage og begyndte at banke på døren med sin stok. Lunge nægtede dog at lukke ham ind af frygt for, at der skulle blive spektakel i huset. Fortørnet over denne skammelige behandling af ham og hans hustru, indgav korporalen en klage over sin husvært.¹

Gennem retsmateriale, der tager sit udspring i konflikter over fysiske rum og sociale hierarkier, ser artiklen nærmere på, hvordan det tidlige moderne byrum formede den sociale interaktion, men især også hvordan byens rum var konsti-

1 Rigsarkivet (RA), Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 52, 9. januar 1786.

tueret af oplevede sociale geografier, der kontinuerligt skabtes og forhandlede blandt andet ved hjælp af *følelsespraksisser*, forstået som forskellige typer af praksisser, der gør brug af kroppens kapaciteter og viden til at mobilisere, italesætte, kommunikere og regulere følelser.²

Artiklen undersøger således samspillet mellem byens rum, dens fællesskaber og deres følelsespraksisser – et krydsfelt, der med en term fra kulturgeograferne Davidson og Milligan, kan kaldes for følelsesgeografier (emotional geographies). Ifølge Davidson og Milligan, har følelserne ”håndgribelige effekter på vores omgivelser og kan forme selve naturen og oplevelsen af vores væren-i-verden”.³ På denne baggrund peger de på behovet for en følelsesmæssig og rumlig hermeneutik der kortlægger, hvordan følelser opstår i interaktioner mellem mennesker og rum, og på den måde er med til at skabe en stedslig oplevelse – mere specifikt hvordan følelserne forbinder oplevede geografier med stedets sociale geografier.

I det følgende ses især på, hvordan forskellige følelsespraksisser forbandt de fysiske rum i husstanden med en særlig borgerlig identitet, og hvordan hjemmet dannede ramme om sammenstødet mellem en borgerlig og militær følelseskultur.⁴

BYENS RUM

Den sted- og tidslige kontekst for artiklen er København i perioden 1771-1800. Befolkningen voksede i denne periode fra omkring 80.000 til 100.000, hvoraf militære med deres familier udgjorde omkring ti procent. Folk boede tæt sammen bag byens mure – nogle steder tættere end andre. Den sociale stratifikation foregik både på kvarterplan og internt i den enkelte ejendom, og sociale grænser var ikke kun noget der skabtes og forhandlede på gader og stræder, men strakte sig ind bag hjemmets mure. Mange huse havde en vært, enten husets ejer eller en lejer, som selv beboede dele af huset og udlejede de resterende lejligheder eller værelser. Herudover kunne lejere have logerende i deres værelser. Hermed opstod et sindrigt system af husstande indlejret i hinanden med et hierarki af værter, lejere og logerende, der ofte krydsede sociale og standsmæssige grænser.⁵ Hertil kom de dagligdags udfordringer, der fulgte med delingen af fælles arealer i og uden for

2 Monique Scheer: “Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion”, *History and Theory* 51, 2012, s. 192-220.

3 Joyce Davidson & Christine Milligan: “Embodying emotion sensing space: introducing emotional geographies”, *Social & Cultural Geography* 5 (4), 2004, s. 523-532, s. 524. *Min oversættelse*.

4 Artiklen tager udgangspunkt i forfatterens ph.d.-afhandling, Schjerning: *Følelsernes fællesskaber: Moralske følelser og sociale relationer i København 1771-1800*, SAXO-Instituttet, Københavns Universitet 2013.

5 Richard Willerslev: ”Boligforhold og befolkningsstruktur i København o. 1800”, *Historiske meddelelser om København*, 1983, s. 55-80.

huset samt faciliteter som køkken, vandpost og lokum. En frugtbar grobund for spændinger.

Den daglige sameksistens var langt fra altid gnidningsløs og blandt retsprotokollernes sager om vold og æreskrænkelser findes sag efter sag, hvor naboer, ejere og lejere stødte sammen i kampen om hjemmets grænser. De spor, som koblingen af den konstante forhandling om sociale hierarkier med forhandlingen om fysiske rum her har afsat, udgør et velegnet materiale til analyse af følelsesgeografier – forstået som sammenvævningen af følelse, stedsoplevelse og social geografi. Sammenstødene kan give indsigt i, hvordan social interaktion tog form inden for rammerne af de fysiske rum i og omkring boligen, men også hvordan oplevelsen af disse rum formedes af forestillede, sociale grænser – og ikke mindst de følelsespraksisser, der underbyggede disse grænser.

FØLELSER OG FÆLLESSKABER

Artiklen placerer sig inden for rammerne af følelsernes historie. Grundlæggende kan følelsernes historie gribes an på to måder: som et studie af forestillinger og begreber om følelser og deres sammenhæng med skiftende sociale og videnskabelige paradigmer – altså følelser som diskurs, om man vil – eller som et studie af følelsernes og affekternes rolle i hverdagens interaktioner og som drivkræfter for fortidige aktørers handlinger.⁶

Af indlysende årsager har især de normative aspekter af følelsernes historie været gjort til genstand for analyse, men i den senere tid har de såkaldte affektstudier sat fokus på de mere uhåndgribelige (og svært studérbare) aspekter af, hvordan kroppe påvirker hinanden i den sociale interaktion. Interessen for det affektive afspejler sig blandt andet i den fornyede interesse for fænomenologien inden for *urban studies*.⁷

Ofte er de to tilgange forbundne – og bør efter min mening også være det, idet de to perspektiver i hverdagens praksis er så tæt sammenvævede, at de ikke kan adskilles. Genstanden for følelsernes historie er netop det kulturelle produkt, der opstår i mødet mellem en uhåndgribelig kropslig og sanselig kapacitet (affekt – om man vil) og de kollektive, kulturelle koder og normer.

6 For en gennemgang af historiografien se Barbara Rosenwein: "Worrying about Emotions in History", *The American Historical Review* 107 (3), 2002, s. 821-845. Barbara Rosenwein: "Problems and Methods in the History of Emotions", *Passions in context: Journal of the History and Philosophy of the Emotions* 1, 2010, s. 1-32. For en diskussion af affektstudierne i relation til følelseshistorien se Karen A. A. Vallgård: "Følelseshistorie: Teoretiske brudflader og udfordringer", *Kulturstudier* 2, 2013, s. 87-113.

7 Nigel Thrifts *non-representational theory* er et eksempel på den fænomenologiske vending inden for studiet af byen. Se også Steve Pile: "Emotions and affect in recent human geography", *Transactions of the Institute of British Geographers* 35 (1), 2010, s. 5-20. For en praktisk anvendelse af denne type af teorier inden for dansk byhistorie se Mikkel Thelle: *København 1900. Rådhuspladsen som laboratorium for den moderne bys offentlige rum 1880-1914*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 2013.

Middelalderhistorikeren Barbara Rosenwein har argumenteret for ikke blot at undersøge følelsernes historie i et diakront perspektiv, men også at arbejde mere synkront med identifikationen af forskellige *emotional communities* eller følelsessystemer på et givet tidspunkt. Nærmere bestemt hvordan forskellige sociale fællesskaber betragter forskellige følelser og følelsesmæssige relationer som værdifulde eller skadelige – herunder hvilke følelser de enkelte individer opfordres til at dyrke eller undertrykke.⁸

Mens forestillinger om og diskursive repræsentationer af sådanne følelsessystemer – eller følelseskulturer – kan læses ud af videnskabelige skrifter og andre normative kildetyper (Rosenweins foretrukne kildemateriale), er det langt sværere at nå frem til, hvordan de udfoldede sig og oplevedes i praksis. Dette perspektiv på følelserne må i højere grad findes i beskrivelser af hverdagens interaktioner – i umiddelbart ubetydelige detaljer som rutiner, bevægelsesmønstre og henkastede bemærkninger.

Ifølge Sara Ahmed er følelser og følelseskulturer selve det, der konstituerer et fællesskab – og netop i dagligdagens interaktioner bliver følelser, i Ahmeds optik, afgørende for grænsedragningen mellem sociale fællesskaber. Følelser ses her som kollektive, kulturelle konstruktioner, der trækker på kroppens potentialer og materialiserer sig i det enkelte individ som en kropsliggørelse af normative mønstre. Derved får de oplevelsesmæssig status af intuitive reaktioner og medvirker til at situere individuelle kroppe i eller uden for bestemte fællesskaber.⁹

Som kropsligt ladede, intuitive vurderinger af de situationer, vi befinder os i, markerer følelser vores holdning til omgivelserne på en måde, der engagerer os, skærper vores opmærksomhed på følelsens genstand og ansporer os til handling – alt imens følelsen opleves som noget, der kommer over os. Antropologen Michelle Rosaldo betragter således følelser som tanker, gennemsyret af oplevelsen af, at "jeg er involveret".¹⁰ William Reddy, ligeledes antropolog, beskriver i bogen *Navigation of feeling* følelser som noget, der opstår i et samspil mellem subjektive, kropslige oplevelser og performative følelsesytringer (*emotives*), som både påvirker andre og virker tilbage på afsenderen. Når vi udtrykker vores oplevelser gennem forhåndenværende følelsesbegreber, er kulturelt specifikke forståelsesmodeller således med til at forme det, vi betragter som personlige følelser.¹¹ Netop den oplevede kropslige forankring adskiller følelserne fra andre ideer og forestil-

8 Rosenwein: *Problems and Methods*, s.11.

9 Sara Ahmed: "Collective Feelings: Or, the Impressions Left by Others", *Theory, Culture & Society* 21 (2), 2004, s. 25-42. Om følelser som kropsliggjorte normer se Tine Damsholt: "Følelser og subjektivitet - et fædrelandskært eksempel", *Tidsskrift for kulturforskning* 2, 2004, s. 5-28.

10 Michelle Z. Rosaldo: "Toward an anthropology of self and feeling", i Shweder og LeVine: *Culture Theory*, New York: Cambridge University Press 1984, s. 137-157, se især s. 143.

11 William Reddy: *Navigation of feeling: a framework for the history of emotions*, New York: Cambridge University Press 2001.

linger, og er vigtig for at forstå deres performativitet, hvad enten de udtrykkes i ord eller handling.

I henhold til performativitet henter artiklen inspiration i Monique Scheers begreb om *følelsespraksisser*, som praksisser der gør brug af kroppens kapaciteter og viden til at mobilisere, italesætte, kommunikere og regulere følelser – som i sig selv skal betragtes som en form for praksis eller social færdighed. Hermed flyttes fokus fra selve følelsen og til dens kommunikative effekt – uanset om der er tale om bevidste eller ubevidste, oprigtige eller forstillede udtryk, og uagtet at modtageren er sig en eventuel forstillelse bevidst.¹²

I det følgende ses på, hvordan forskellige følelsespraksisser både kan tolkes som strategisk-kommunikative redskaber i den sociale interaktion og som indikatorer for forskellige moralske domæner. I et strategisk perspektiv undersøges det, hvordan aktører anvendte følelsespraksisser til at placere sig selv og andre i en forestillet social geografi. Fra et indikatorperspektiv læses de som udtryk for følelsesladede reaktioner – her særligt oplevelsen af krænkelser – der markerer visse situationer som moralsk betydningsfulde og dermed kan tolkes som udtryk for visse kollektive normer.¹³ Begge perspektiver sættes i relation til sociale rum og forestillede geografier, idet det undersøges, hvordan forskellige følelsespraksisser knyttes til bestemte rum og fællesskaber.

Det centrale omdrejningspunkt er følelsespraksisernes rolle i den sociale grænsedragning, og de følelsesgeografier, som skabtes i sammenkoblingen af følelser, sociale geografier og byens fysiske rum.¹⁴

KØBENHAVNS HOF- OG STADSRET

Et af de rum, som har sat sig spor i materialet og dermed former historikerens forståelse af fortidens følelsesgeografier er naturligvis rettens rum, hvor igennem dagligdagens praksis og konflikter er blevet destilleret. Selv om rettens følelsesgeografi ikke er emnet for nærværende artikel, skal her kort opridses nogle centrale faktorer for materialets tilblivelse og dermed dets tolkning.¹⁵

12 Scheer: *Are emotions*.

13 Om følelser som markører for moral se Jesse Prinz: *The emotional construction of morals*, Oxford: Oxford University Press 2007

14 Kulturhistoriske studier af hverdagslivet i København baseret på retsmateriale findes blandt andet hos Henrik Stevnsborg: "Fra Den store Udfejlsesfest til Tømmerstrejken: Om førindustriell, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18. århundrede", *Fortid og Nutid* 28 (4), 1980, s. 570-599; Bent Blüdnikow: "Folkelig uro i København 1789-1820", *Fortid og Nutid*, 33, 1986, s. 1-54; Ulrik Langen: *Revolutionens skygger: franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*, København: Lindhardt og Ringhof 2005; Ulrik Langen: "Den æreløse ordensmagt - Kampen om byrummet mellem vægtene, gardere og pøbel i 1700-tallets København", *Fortid og Nutid* 2, 2009, s. 83-105; Ulrik Langen *Det sorteste hjerte: historien om et dybt fald i enevældens København*. København: Politiken 2012; Langen og Henningsen: *Hundemordet i Vimmelskiftet*, København: Jyllands-Postens Forlag 2012.

15 Rettens følelsesgeografier behandles nærmere i Schjerning: *Følelsernes fællesskaber*.

Artiklens empiriske grundlag er sager fra Københavns Hof- og Stadsret, oprettet i 1771. Indtil da havde hver stand haft deres eget værneting ud fra den tanke, at man skulle dømmes af sine ligemænd: borgerne ved byting eller rådstueret, hoffets medlemmer ved Hof- eller Borgretten. Ligeledes havde eksempelvis universitetet egen jurisdiktion. Det samme gjaldt naturligvis militæret.¹⁶ Det københavnske retssystem bestod således af en lang række instanser og jurisdiktioner, hvor sager let druknede i juridisk tovtrækkeri.

Det fik Struensee til at nedlægge de gamle værneting og erstatte dem med en ny fælles domstol med navnet Hof- og Stadsretten, som sattes for første gang 15. juni 1771. Den militære jurisdiktion opretholdtes, men dele af dens ansvarsområde overførtes til den nye ret. Fremover skulle alle civile sager, som involverede militærpersoner eller deres familier føres her.¹⁷ Også Magistraten mistede sin dømmende myndighed i civile tvister efter nedlæggelsen af Bytinget og Rådstuereppen, men vedblev at være en forligsinstitution, hvor man uden dyre sagsomkostninger kunne få øvrigheden til at irettesætte folk, hvis man følte sig krænket. Såfremt Magistraten ikke var i stand til at mægle og bilægge striden, henvistes parterne til Politiretten eller Hof- og Stadsretten. Hof- og Stadsretten fungerede desuden som anketing for sager afgjort ved Magistraten eller Politiretten.

Retdens rum

I henhold til forordningen skulle Hof- og Stadsretten bestå af en justitiarius og 10-12 assessorer eller tilforordnede. Idet afhøring af vidner var langt den mest tidskrævende proces, oprettedes også særskilte vidnekamre, et særskilt kriminelt kammer samt et kammer til gæsteretssager for fremmede i byen.¹⁸ Som del af en professionalisering af retssystemet påbegyndt med indførslen af den juridiske embedseksamen i 1736 indførtes et krav om, at alle sager skulle føres af prokuratorer.

Der var altså tale om en stærkt professionaliseret kontekst, som det er nødvendigt at være sig bevidst, når man beskæftiger sig med materialet som en indgang til hverdagens praksisser. Retten var et rum, som ikke var umiddelbart tilgængeligt for alle byens beboere. En retssag var en bekostelig affære med udgifter til stemplede papirer, til beskikkelsesmænd, diverse skriversalærer til blandt andet vidneforhør, betaling for rettens afholdelse, og ikke mindst udgiften til en prokurator. Prokuratorerne havde desuden ry for at trække sagerne i lang-

16 Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret: studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919*, RA 1980, s. 285.

17 Med resolution af 27. januar 1777 blev kriminelle sager og civile sager mellem militære, undtaget familier og tjenestefolk, igen et militært anliggende (Jørgensen: *Thi kendes*, s. 285).

18 *Forordning angaaende en eeneste almindelig Jurisdiktions indretning i Kiøbenhavn, som skal kaldes Kiøbenhavns Hof- og Stadsret*. 15. juni 1771.

drag med det formål at udmatte eller decideret ruinere en økonomisk dårligere stillet modpart.¹⁹

Procesformen var *akkusatorisk*, hvilket betød at bevisbyrden lå på den anklagende part og der skulle mindst to overensstemmende vidneudsagn til før en påstand kunne siges at være bevist. På parternes vegne opførte prokuratorerne et nøje tilrettelagt og velorkestreret skuespil med det formål at overbevise dommeren. Narrativerne er derfor i bedste fald strategisk ordnede og i værste fald, som Ulrik Langen har vist i sin bog om sagen mod tehandler Michael Brabrand, det pure opspind – enten købt og betalt eller leveret af familie, venner og tyende.²⁰

Størstedelen af de her omtalte sager kommer fra de *pådømte sager*, hvor man ofte finder hele sagskomplekset samlet i form af stævninger, breve og udskrifter af vidneforhørene. Selv om man af og til støder på breve som synes ganske uformidlede af lærde og professionelle, bærer både talte og skrevne narrativer oftest præg af prokuratorers og skrivers indflydelse. De ofte righoldige vidneudsagn – om end de også bærer iscenesættelsens karakter – giver dog indsigt i konfliktens hændelsesforløb og følelsespraksisser såsom udsagn og kropssprog. Ikke mindst tegner de et billede af, hvordan folk siden skabte mening i disse praksisser.

Dermed åbnes muligheden for at se både på de retslige, strategiske narrativer og de sammenstød, der gik forud for retssagen. Fordi Hof- og Stadsretten konstituerede et nyt rum, som gik på tværs af ellers veletablerede skel – blandt andet ved at skabe et fælles værneting for borgere og militære – er sagerne herfra velgennede netop til at analysere sammenstød mellem forskellige fællesskaber i byen.

VOLD, ÆRE OG MORAL

De her behandlede sager er for størstedelen sager om vold og æreskrænkelser, som i denne sammenhæng er interessante, fordi de peger på situationer, hvor de daglige forhandlinger om såvel fysiske som moralske grænser er brudt sammen og hvor ellers tavse forhandlinger derfor sætter spor i det skriftlige materiale. De giver dermed indblik i moralske krænkelser, som faldt uden for og ikke kunne påklages inden for lovens rammer. Selv om en konflikt først havner i rettens protokoller i det øjeblik, der sker en overtrædelse i henhold til loven, indeholder sagerne ofte fyldige beskrivelser af de forløb som leder frem til selve krænkelserne. Vi møder derfor folk i stuer, gårdrum, på gader og værtshuse, og får glimt af den normalt tilstand og de mindre skærmydsler, der gik forud for konfliktens eskalation.

19 Se eksempelvis Pro Memoria fra Knudsen til Hof- og Stadsretten 19. august 1771. RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, 7. september 1771.

20 Langen: *Det sorteste hjerte*. Om straffeprocessen se: Karl Peder Pedersen: "Straffeprocessen i enevældens Danmark", http://www.academia.edu/1551115/Straffeprocessen_i_enevaeldens_Danmark. Citeret 8. januar 2013.

Ved at konstituere en markering af overskridelsen af grænser, udpeger konflikterne samtidig et rum af tilladelige og utilladelige handlinger og udsagn.²¹

Æren kan betragtes både som en objektiv, juridisk status og som et mere subjektivt mål for en persons sociale anseelse. Erling Sandmo har udpeget essensen af æreskrænkelsen i det tidligmoderne samfund som en frakendelse af retten til at blive anset som et menneske, der talte sandt.²² Æren var et udtryk for, hvorvidt en person levede op til fællesskabets sociale og moralske fordringer, og i forlængelse heraf en repræsentation af personens agtelse, status og tilhørsforhold.²³ Ved at nærstudere de forskellige typer af krænkelse, folk bragte for retten som ærerørige, kan man dermed komme nærmere de værdier, der betragtes som særligt vigtige i et givet fællesskab.

I følelshistorisk perspektiv er sagerne ligeledes frugtbare, eftersom der her findes både sproglige og kropslige følelsespraksisser at læse på. Brugen af skældsord eller forskellige former for aggression kan ikke nødvendigvis tolkes som et udtryk for følelser, men giver gerne anledning til en omtale af følelser i materialet. Tit er der tale om situationer, hvor folk har reageret umiddelbart på en oplevelse af krænkelse og efterfølgende forventes at kunne redegøre for årsagen til og rimeligheden i deres handlinger – og her griber mange til følelsernes domæne. Særligt interessant er, hvordan kropslige praksisser og mentale tilstande tolkes og italesættes i følelsesmæssige termer samt hvordan dette varierer mellem forskellige sociale fællesskaber og ikke mindst stedlige kontekster.

HUSETS FRED

Den indledningsvist omtalte sag mellem korporal Grøgaard og Lunge er et blandt mange eksempler på magtkampe i og omkring hjemmet med værter og lejere som centrale aktører. Det fremgår, at der er tale om en kamp mellem autoriteter – hussværtens på den ene side og på den anden side den militære magt. Desuden spiller hjemmet som den rumlige kontekst en rolle for både konflikten og måden den italesættes på.

I følge loven var bestemte steder underlagt en juridisk hellighed eller *fred*. Retten til at føle sig tryk mod overgreb i sit eget hjem var sikret i loven under betegnelsen *husfred*. Freden var ”den Sikkerhed, som enhver Borger nyder i Staten”,

21 Ideen om at kortlægge sociale og kulturelle normer gennem deres krænkelse eller såkaldte sociale drama er et centralt greb i eksempelvis mikrohistorien. Inspirationen hertil kommer blandt andet fra antropolog Victor Turner: *Schism and continuity in an African society; a study of Ndembu village life*, Manchester: Manchester University Press 1957. Palle Ove Christiansen: *Kulturhistorie som opposition: træk af forskellige fagtraditioner*, København: Samleren 2000, s. 139.

22 Erling Sandmo: *Voldssamfundets undergang: om disciplineringen av Norge på 1600-tallet*, Oslo: Universitetsforlaget 1999, s. 140.

23 Om ære og grænsedragning se Jane Schneider: ”Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame and Access to Resources in Mediterranean Societies”, *Ethnology* 10, 1971, s. 1-24.

givet og opretholdt af kongen.²⁴ Overfaldt man en person i dennes eget hjem eller i en andens hus, hvor de havde søgt sikkerhed, medførte det en skærpet straf. Ligeledes dækkede loven om husfred overgreb på det fysiske hus i form af døre, vinduer og inventar. Loven gjaldt dog kun ubudne gæster, som havde ondt i sinde og ikke de, der kom fredeligt ind i et hus og siden kom i slagsmål med beboeren.

Adskillige sager fra 1700-tallets København demonstrerer, at husfreden ikke kun handlede om overskridelser af husets fysiske grænser og om retten til at føle sig sikker mod voldelige overgreb, men også friheden til ikke at blive krænket i sit hjem og om de uskrevne regler for, hvordan man opførte sig som gæst i en andens hus.

Ser man på konflikten mellem Lunge og Grøgaard illustrerer den på fornemste vis, hvordan følelsesbegreber og beskrivelser af bevægelsesmønstre blev brugt til at forme et narrativ. Selv om der ikke var tale om et egentligt voldeligt overfald tegner Lunge og hans vidner et billede af korporalen og hans kone som højlydte og aggressive i deres kropssprog, hvorimod Lunge beskriver sig selv som rolig og koldsindig. Beskrivelsen identificerer deres optræden i Lunges stue som en krænkelse af husfreden og hans autoritetsfære som husvært og borger – og som straf forviser Lunge parret fra deres hjem for natten: konen til arresten og korporalen til gaden.

I byens gader var det myndighedernes opgave, herunder den militære vagt, at opretholde roen, men i det enkelte hus var det op til husbonden som myndighedernes repræsentant. Hertil hørte ansvaret for at holde justits med at de militære, som var indkvarteret i borgernes hjem, befandt sig i deres kvarter efter tappestreg. Militærpersoner, der på gaden optrådte som myndighedspersoner, var altså inden for hjemmets rammer underlagt husværtens autoritet.

At der er tale om en kamp om autoritetsfærer kommer til udtryk både i beskrivelsen af husværtens verbale afvisning af Grøgaards autoritet og i korporalens kropssprog, idet han gentagne gange angives at have slået på sin sabel som et symbol på militær autoritet. Herimod markeres husværtens autoritet symbolsk i hans besiddelse af nøglen til huset og hans magt til at hindre korporalen og hans hustru adgang til deres logi.

Jagtbarberen og tamburen

En augustnat i 1785 blev beboerne i værtshusholder Frederich Curtius gård i Landemærket ved midnatstide vækket af lyden af forhenværende tambur Rohde, der bankede på husets aflåste port for at blive lukket ind. Curtius stod op af sin seng og hastede ned til porten, kun iført natkjorte. I samme øjeblik kom Rohdes hustru til og Curtius rakte hende nøglen, så hun kunne låse sin mand ind. Hun

²⁴ Lauritz Nørregaard: *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret*. Bd. 4, København: Gyldendal 1788, s. 209. Se Danske Lov 6. bog, 9. kap., stk. 1-8. Ligeledes fandtes bestemmelser om kirke-, vej-, ting- og plovfred.

vægrede sig, men tog dog imod nøglen og åbnede porten. Rohde spurgte trodsigt til, hvorfor "Jagtbarbereren" (som var Curtius' øgenavn) ikke selv åbnede porten. Curtius bad ham være rolig og gå op på sine værelser, men Rohde begyndte i stedet at skælde ud og et skænderi udartede mellem de to mænd og deres hustruer. Efter noget tid lukkedes Rohde atter ude på gaden, hvor larmen allerede havde fået en del mennesker til at forsamle sig. Her fortsatte han med at skælde og kaldte angiveligt Curtius for en "Galgenstrik, privilegeret Horeknægt; 3 mks Mand" og hustruen for en "Hore Værtinde" samt smadrede en rude ved siden af porten. Det var i hvert fald, hvad Curtius søgte at bevise, da han indklagede Rohde for retten.

Optrinnet synes at handle om mere end en lejer, der kommer hjem og finder porten låst, men har karakter af et oprør imod husværtens ret til at diktere og kontrollere sine lejeres bevægelighed ind og ud af huset. Ifølge et vidne, som boede i husets kælder, havde Rohde siddet der og drukket, og da vidnet advarede ham om, at porten blev smækket, svarede han: "lad dem kund slaae Porten i, om ieg vil blive her til Klokken 1 Slet i Natt skal de dog lukke mig ind". At Rohde mere eller mindre bevidst søgte en konfrontation med sin vært understøttes af hans utilfredshed med at blive modtaget af sin hustru og ikke værten selv.

På baggrund af en række sager fra 1600-tallets Sverige har Karin Hassan Jansson vist, hvordan angreb på vinduer, døre og porte blev brugt som et middel til at mane husets beboere ud. Jansson demonstrerer også, hvordan fysiske angreb på huset i en retslig kontekst fremførtes som tegn på forbrydelser mod husfreden, mens fraværet af sådanne handlinger omvendt fremførtes som et bevis på, at der ikke var tale om brud på husfreden. Folk beskrev således ofte, at de havde befundet sig i deres seng, når nogen var kommet til deres hus for at slås, hvorved de indtog rollen som offer og understregede, at de ikke havde været kampberedte.²⁵

Mønsteret genfindes i konflikten mellem Curtius og Rohde, hvor Rohde åbenlyst søger et opgør med sit værtspar og forsøger at mane dem ud, dels ved at gå til angreb på huset og dels ved at lave spektakel, så folk stimler sammen i gaden som vidner til Rohdes udfordring af Curtius – hvorved Curtius potentielt udstilles som en kujon, der ikke vil komme ud og forsvare sin og sin hustrus ære.

I det retslige efterspil henviser Curtius' prokurator Møller eksplicit til husfredens hellighed, ligesom han lægger vægt på med vidner at etablere, at Curtius stod i sin bare natskjorte og altså ikke var beredt på konflikt. Samtidig markerer påklædningen – eller mangel på samme – hans position som et ordentligt, borgerligt menneske, der tilbringer natten i sin seng. Det understreges af prokuratorens udsagn om, at "Den ordentlige Tiid enhver Borger eller Huus Eyere har Ret til at lukke sin Port eller Gade Dør, er kl. 10 slet". Et udsagn, som peger på et vigtigt om-

25 Karin Hassan Jansson: "Våld som aggression eller kommunikation? Hemfridsbrott 1550-1650", *Historisk Tidskrift* 126 (3), 2006, s. 2-25.

drejningspunkt i Møllers narrativ: Curtius' rolle som husvært, der søger at opretholde orden og nattero i sit hus.

Frem for at træde ud på gaden og forsvare sin ære med en rask nævekamp, forbliver Curtius i sit hus og opretholder dermed en anden form for maskulin ære end den som udtrykkes i fysisk styrke, nemlig den ære som er forbundet med en husbonds autoritet over sin husstand.²⁶

I relation til Rohdes fornærmelser er det i øvrigt værd at bemærke, at ægteparret Curtius dukker op i andre sammenhænge, hvor anklager om usædelige aktiviteter på deres værtshus fremføres. En sag fra sommeren 1772 omhandler et større skænderi mellem madam Curtius og genboen, værtshusholder Giermands hustru, under hvilket ord som rufferske, hore og kanalje er føjet på tværs af Dybensgade, hvor ægteparrets værtshus på de tidspunkt lå. En af byens berygtede gader, hvor flere værtshuse (heriblandt Giermands) blev raseret efter Struensees anholdelse i januar 1772, da befolkningen satte sig for at udrense byens usædelige elementer.²⁷ Sagen fra Landemærket foregår naturligvis mange år efter, men iscenesættelsen af Curtius som et ordentligt, borgerligt menneske og en garant for natlig ro og orden kan have klinget lidt hult.

Nøgler til anseelse

Nøgler dukker op som centrale genstande i adskillige sager – typisk i forbindelse med stridigheder om, hvornår døre skal låses op og i, og hvem der skal være i besiddelse af nøglen. Eftersom nøgler gjorde folk i stand til at kontrollere andres bevægelser ind og ud af huset var de vigtige symboler på autoritet og husstandens interne hierarki.²⁸

At bevilges en nøgle var et spørgsmål om anseelse, mens nægtelsen eller fratagelsen af samme kunne opfattes som en fornærmelse. Eksempelvis klagede Sahls enke over sine forhenværende husværter, værtshusholder Bertelsen og hustru, fordi de ved flere lejligheder havde tilføjet hende fornærmelser, ”saasom at fratage hendes Pige Nøglen til Gadedøren, der hende som Lejer var leveret, og derefter naar de havde funden forgodt, lukket Gadedøren i, og derved forhindret hende fra, naar hun var ude, at komme hjem, og naar hun var hjemme, at komme ud”. Hun påstår desuden, at værtinden har beklippet hendes moralske karakter

26 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 85, 12. september 1785; Domprotokol 9B, nr. 680.

27 Sagen mellem Curtius og Giermand behandles hos Langen og Henningsen: *Hundemordet i Vimmelskaftet og andre fortællinger fra 1700-tallets København*, København: Jyllands-Postens Forlag 2012. Sagens akter findes i RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 602, 15. februar 1772, samt Domprotokol, nr. 94. Om udfejlsesfesten se Stevnsborg: *Den store Udfejlsesfest*.

28 Amanda Flather: *Gender and space in early modern England*: Woodbridge, UK; Rochester, NY: Royal Historical Society/Boydell Press 2007, s. 46-47.

og kaldt hende "gemeen Skruppe, Rasphus- og Forbedringshus-Ludder" samt slået efter hende med en lægte med søm i.²⁹

En aften, da musketer af det holstenske regiment Mads Frørups kone, Mette Marie, forlod det hus i Smedens Gang, hvor hun boede til leje hos tømmermand Grøn, spurgte hun sin værtinde, Grøns hustru, om lov til at låne nøglen til hoveddøren – som hun tidligere havde været betroet, men nu var blevet frataget. I følge en af husets andre beboere svarede værtinden hertil, at "saadan en Luder og alle Mands Canallie laante hun ingen Nøgle" – altså en benægtelse med begrundelse i hendes moralske karakter.³⁰

Besiddelsen af gadedørsnøglen og magten til at bestemme, hvornår døren skulle være åben og låst var en central kampplads i etableringen af husets interne magtbalance – at besidde nøglerne, var at besidde autoriteten over et bestemt rum. En persons sociale position og selvforståelse var i høj grad bundet op på ejendom og personlig autonomi udsprang af evnen til at udøve kontrol over denne ejendom. At fratage en person magten til frit at disponere over et rum og de ejendele, der hørte dette til, var derfor en udfordring af personens magtbase. Historiker Amanda Vickery har påpeget, hvordan den aflåselige kiste i tidlig moderne tid var et tegn på uafhængighed og personlig status. Derfor kan praksis med at fratage tyende og dømte kriminelle muligheden for at have nogen form for privatliv, selv en aflåst kiste, betragtes som et middel til at nægte dem deres personlige status.³¹ At tiltvinge sig adgang til andre folks private rum eller ejendele med magt var dermed også en udfordring og underkendelse af den basale, personlige autonomi – og vakte derfor stærke følelser.³²

AT SÆTTE SIG TIL RETTE I EN ANDEN MANDS STUE

Konstruktionen af hjemmet som en autoritets sfære dannede basis for især den maskuline, borgerlige identitet. Det bliver tydeligt, når vi ser på en konflikt, der opstod mellem spækhøker Johan Peter Olsen og dragon Christen Sørensen, da han en dag kom til Olsens hus for at hilse på sin søster, som tjente der. Mens de stod uden for huset og talte, kaldte spækhøkeren flere gange på pigen, før hun gik ind. Kort efter kom hun igen ud til sin bror, grædende, og beklagede sig over, at Olsen havde slået hende. Broderen gik straks ind i huset for at påtale dette, hvilket

29 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 53, 17. marts 1800.

30 RA, Hof- og Stadsretten, 2. vidnekammer, nr. 22, 8. oktober 1771.

31 Amanda Vickery: *Behind Closed Doors: At Home in Georgian England*, Yale University Press 2009, s. 46-48. Se også Karen Harvey: *The little republic: masculinity and domestic authority in eighteenth-century Britain*, Oxford: Oxford University Press 2012.

32 Uretmæssige ransagninger dukker op i flere sager, blandt andet i sagen mellem Brasck og Boutelle, RA, Hof- og Stadsretten, 2. vidnekammer, nr. 35, 24. december 1771 eller i sagen mellem Rosenberg og Brandt, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 152, 26. april 1773.

ophidsede spækhøkeren, der kvitterede med en ørefigen. Sørensen indgav derfor en klage til retten.

Til sit forsvar skrev Olsen, at dragonen var uvelkommen til at komme ind i hans stue og sætte ham og hans hustru til rette, hvorfor han intet "forgribeligt" så i at vise en sådan person ud, "der ej haver i min Stue at gøre eller raisonere over mig og mine". Han mente tværtimod selv at have anledning til at klage over dragonens opførsel, som havde "exiteret" ham til vrede. Olsen påpegede, at "alle Billigheds Love tilsiger en Husfader at styre og regiere sine Tieneste Tyende ifølge Lovens bydende uden at til Rette sættes af uvedkommende Personer", hvilket Sørensen havde forbrudt sig mod, "saa som Myndigheds personer slaaer sig for brug" – en påstand Olsen og hans prokurator søgte at underbygge ved at bede vidnerne adspurgte, om ikke de havde set, at Sørensen kom ind i stuen støjende, skældende og larmende, sagde, at han ville lære og vise Olsen om det at tiltale hans søster, samt at han "ville være Mand for hende". Et vidne forklarer blandt andet at have set Sørensen slå sig for brystet.³³

Dragonens indblanding betragtes således krænkende på flere, tæt forbundne planer. Dels er han indkommet i spækhøkerens hjem, hvor han har støjet og pustet sig op, dels har han blandet sig i husbondens lovsikrede ret (og pligt) til at irettesætte folkene i sin husstand.³⁴

Forestillingen om ægteskabet og i bredere forstand husstanden som en institution med særstatus havde sine rødder i aristoteliske tanker om husstanden som samfundets mest fundamentale enhed. Den var forbundet med den statslige retssfære i et patrimonialt system, hvor husbonden var øvrighedens repræsentant i husstanden. Inden for den protestantiske naturret forenedes denne tænkning med moralsk-religiøse forestillinger om samfundets guddommeligt givne orden. Den lutherske trestandslære inddelte samfundet i tre stænder: den gejstlige, embedstanden og husstanden. Husbonden var husstandens hoved, ligesom Gud var kirkens, og det var derfor hans pligt både at drage omsorg for og opretholde moralsk tugtelse blandt sine husfolk.³⁵

Olsen forbinder altså sin retfærdige vrede til krænkelsen af sin ret som husbond både til det rum, hvori den fandt sted, og til den autoritetssfære, der knyt-

33 RA, Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 106, 25. januar 1772, Pro Memoria fra Olsen af henholdsvis 16. november og 7. december 1771; 2. vidnekammer, 2. december 1771.

34 Danske Lov 6-5-5 og 6-5-6. Se også 6-2-4 om husbonds ret til husstraf.

35 Se Anette Faye Jacobsen: *Husbondret: rettighedskulturer i Danmark, 1750-1920*, København: Museum Tusulanum 2008, s. 76-83; Ingrid Markussen: *Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytt: pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-talet*, Odense: Odense Universitetsforlag 1995, s. 44; Nina Koefoed: *Besøvede kvindfolk og ukærlige barnefædre: køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, København: Museum Tusulanum Forlag 2008, s. 31-32.

tede sig til forestillingen om husstanden som en særskilt retslig enhed, hvor husbond og madmoder regerede.

Idet Sørensen træder i karakter som søsterens beskytter kan sagen kan tolkes som et udtryk for et sammenstød mellem to forskellige omsorgssfærer, dels en båret af mere følelsesmæssige familiære bånd, dels en båret af det husbondretlige forhold. Retten giver Olsen medhold i, at dragonen var ”in Competent til at sætte en Huus Fader til rette i sit eget Huus”, men angiver at hans opførsel, ”som den Natuurlige Kiærlighed til deels kand undskylde”, aldrig kunne berettige Olsens reaktion, ”Thi det er ikke bevist, at han med støyen eller anden grovhed har givet Anledning dertil”.³⁶

Retten lægger altså vægt på, at dragonen ikke selv har givet anledning til ørefigene ved at støje og være grov, samt at han angiveligt har handlet af kærlighed. Kærligheden kan her henvise til den omsorg, der lå i samfundets patriarkalske forpligtelser, men anvendelsen af ordet *naturlig* peger dog på, at der er tale om en forståelse af en dybfølt kærlighed til familiemedlemmer. Dermed gives dragonens moralske følelser i et vist omfang forrang over husbondens sædvane- og lovbestemte ret til at regere i eget hus – hvilket med en vis forsigtighed kan tolkes som et udtryk for en ny tids forestillinger, hvor individets ret til beskyttelse mod overgreb langsomt begyndte at vinde frem på bekostning af traditionelle standsrettigheder.

Først og fremmest vidner sagen og Olsens reaktion om eksistensen af en stærk og veletableret forestilling om husbonds ret i sit eget hjem, og hvordan grænserne for hjemmet som fysisk sted overlappede med en mere abstrakt forestilling om husstanden som autoritetsfære. Olsens italesættelse af Sørensens indblanding som et forsøg på at udøve sin militære myndighed i et rum, hvor den intet havde at gøre, tematiserer modsætningen mellem civil og militær autoritet. Påstanden underbygges strategisk med vidners udsagn om, at Sørensen med sit kropssprog har udvist tegn på aggression og optrådt som en magtperson.

MELLEM MILITÆR OG CIVIL

Spændingen mellem det civile og det militære dukker også op i en tvist fra 1794 mellem musketer Driebein og hans nabo spækhøker Hansen, forårsaget af, at Hansen kom ind i Driebeins værelser for at påtalte et optrin mellem hans tjenestepige og Dreibeins datter. Han påstår, at Driebeins hustru reagerede ved at give ham en knyttet næve i ansigtet, hvorefter Driebein selv sprang op, greb ham i håret og slog ham. Driebein derimod forklarer, at han lå i sin seng, da Hansen kom ind, ”som et rasende Menneske” og overfaldt hans hustru, hvorved de måtte sætte sig til modværge og forsøge at få ”denne Volds Mand eller snarere kaldet Morder” ud af deres værelser. Bruddet på husfreden iscenesættes her tydeligt med mod-

36 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Domprotokol, nr. 32, 25. januar 1772.

sætningen mellem den hvilende Driebein og den rasende Hansens voldelige hensigter. Samtidig lægges der vægt på, hvor vidt slagmålet mellem parterne er sket på svalen eller inde i værelserne.

Ægteparret forsvarer altså i fællesskab deres hjem mod den uvelkomne gæst, og i Driebeins brev til retten italesættes hans ret som forsvarer af husstanden: "Som Soldat formener jeg at have den samme Ret som en anden Borger, besynderlig i min egen Stue. Skulle jeg forgaae mig saa vidt som til at overfalde en Mand i hans egne Værelser, var Straffen mig sikker nok". Han udtrykker desuden sin utilfredshed med Hansen, der agerer spækhøker, "men er ikke Edsvoren Borger ej heller Huusvært og dog vil han regiere over en og hver i Huuset".³⁷

Driebein bringer (sandsynligvis med retorisk inspiration fra en prokurator) spørgsmålet om civil status og borgerskab i spil, idet han underkender Hansens forsøg på at regere over huset med henvisning til, at han hverken er husvært eller borger og derfor ikke har noget grundlag for den autoritet, som han påtager sig. Driebein henviser desuden til at en militærperson med sikkerhed ville blive straffet for en sådan gerning – med en underforstået opfattelse af synet på den aggressive militære kultur. Med reference til en borgerlig husbondidentitet henviser han til, at han sin militære status til trods, bør have ret til at forsvare sig og sine i sin egen stue.

Soldater og matroser med kone og børn befandt sig i en særpræget position som overhoved for deres egen husstand, men samtidig underlagt hærens hierarkiske struktur – hvilket blandt andet betød, at de skulle henvende sig til deres overordnede for at få rejst en sag i retten. Mange af byens militære havde håndværksmæssig baggrund, men havde af økonomisk nød måttet lade sig hverve.³⁸ Dermed blev de en del af – og blev slået i hartkorn med – et broget fællesskab, hvis værdier de ikke nødvendigvis delte. Der kan derfor også have været en særlig interesse for disse mænd i at understrege deres identitet som husbond i hverdagens praksis, fordi den gav dem et grundlag for at etablere en social status i forhold til de enlige mænd, der alene var defineret ved deres placering i det sociale hierarki.

Hånlig foragt

En oktober-eftermiddag i 1771 var blytækker Webs i løjtnant Georg Friderich von Mechlenburgs stue for at modtage kvarterpenge for nogle artillerister, han havde indkvarteret. Der opstod uenighed mellem de to mænd over betaling for en af artilleristernes kone og da Webs skulle kvittere for modtagelsen af pengene, fik han i sin ophidselse væltet blækhuset ud over chatollet. Da løjtnanten spurgte, hvem

37 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 17, 25. august 1794; Domprotokol nr. 523.

38 Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle: hvervede soldater i Danmark 1774-1803*, København: Tøjhusmuseet: Museum Tusulanums 2002, s. 115.

der skulle erstatte det, smed Webs fire skilling på chatollet. Herved greb Mechlenburg sin stok og gav blytækkeren et veltilrettet slag over ryggen – og lagde god kraft deri, hvis man skal tro stadsfysikus Wandelers attest, som nøje beskriver det mærke, slaget efterlod på Webs' ryg og skulder. Ud over smerten i skulderen følte Webs også, at hans ære havde lidt skade og fornærmelse under løjtnantens stok, og han henvendte sig derfor til retten for at søge sin ære genoprettet.

Mechlenburg forklarede, hvordan Webs stolt og hovmodigt havde revet huen af hovedet og var blevet grov, selv om Mechlenburg foreholdt ham, at han måtte behandle en officer anderledes i hans egne værelser. Han forklarer, hvordan Webs havde kastet de fire skilling hen til ham, og at denne vrede fremfærd havde sat ham i affekt, så han havde givet Webs et par rap med stokken for at skaffe sig fred i sin stue.³⁹

Mechlenburgs forsvarer, Damkjær, påpeger, at løjtnanten har forholdt sig rolig, selv mens Webs truede ham og tilføjede, at når man tager i betragtning, at løjtnanten var i kongens tjeneste og ydermere i kvalitet af kaptajn (idet han optrådte som kompagniets foresatte i kaptajnens fravær), så må man forundres over, at han har udstået grovheden så koldsindigt. Han peger på, at Webs udviste "haanlig Foragt" over for løjtnantens stand og vilkår ved at mene, at fire skilling var tilstrækkelig compensation for den grovhed, han havde vist ham. Såfremt Mechlenburg havde tålt at lade sig tortere sådan, mens han var i kongens tjeneste og befandt sig i sin egen stue i tilstedeværelsen af sine underordnede, ville ingen af de andre officerer estimere ham for, hvad han var. Løjtnanten havde derfor været nødsaget til at tage sig selv til rette.

Vi ser her flere forskellige forestillede geografier i spil. Med stuen som rumlig kontekst iscenesættes løjtnantens reaktion som et forsøg på at få husfred – med en reference til at Webs har opført sig støjende og fornærmeligt på et sted, hvor beboeren bør være beskyttet mod overgreb og fornærmelser. Blytækkerens opførsel betragtes ydermere som en krænkelse af den hierarkiske orden, fordi den fandt sted, mens løjtnanten varetog sit offentlige embede og i hans underordnedes nærvær.

I enighed med Damkjær erklærer retten, at løjtnantens irettesættelse har været på sin plads og at Webs selv har været skyld i den ulempe, som er overgået ham. Mechlenburg må dog bøde fire rigsdaler til krigshospitalskassen, fordi han ikke har været tilstrækkelig moderat i sin vrede.⁴⁰

Dommen understreger, hvordan vrede og vold, så længe den er kontrolleret og ikke kammer over i affekt, kan betragtes som en rituel disciplineringsstrate-

39 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 574, 9. april 1772, Pro Memoria fra Mechlenburg, november 1771.

40 Jf. Magnus Perlestam: *Lydnad i karolinernas tid*, Lund: Nordic Academic Press 2008.

Perlestam har kortlagt lignende begreber om rimelig og retfærdig afstraffelse, bl.a. vigtigheden af, at afstraffelsen ikke skete i passion og hævngræns, men med koldt hoved og af en person med rette myndighed, s. 100-101.

gi. Særligt i den militære kultur var voldsomme følelsespraksisser ikke et udtryk for manglende selvkontrol, men en ritualiseret måde at opretholde hierarkiet.⁴¹ Tværtimod var de en nødvendighed, da fraværet af en stærk reaktion undergravede denne orden. Ved at lade stå til mistede man ikke blot sin personlige anseelse, men forsømte sin pligt over for det militære fællesskab. Grænserne for, hvor den retfærdige vrede holdt op og passionen tog over, var dog tilsyneladende forskellige set fra soldatens og myndighedernes side.

Den kraft, som Mechlenburg lagde i slaget, tyder på, at der var tale om mere end en symbolsk markering af autoritet. Man kan måske driste sig til at sige, at han ønskede at Webs skulle føle revanchen og løjtnantens overmagt på sin krop, ligesom løjtnanten havde følt ydmygelsen på sin. At det netop var de fire skilling på chatollet, som fik bægeret til at flyde over, indikerer, at fornærmelsen for Mechlenburg lå i Webs' behandling af ham som en fattig soldat, der ville stille sig tilfreds med håndører til nyt blæk, frem for som en ærekrænket kongelig officer.

Konflikten skal ses i lyset af modsætningsforholdet mellem den civile og den militære befolkning.⁴² København var hjemsted for flåden og en større stående hær, hvoraf en del var hvervede, udenlandske soldater – især underofficererne kom gerne fra det tyske rige. Soldaterne havde et dårligt ry i byen, hvilket blandt andet skyldtes, at mange af dem, der lod sig hverve til hæren, kom fra samfundets lavere lag – de var proletarer i uniform.⁴³ Desuden bidrog de lave lønninger til at gøre et liv på kanten af loven tiltrækkende. Der var altså tale om en stor befolkningsgruppe, hvoraf en del befandt sig i marginen af byens civilsamfund – men ofte var privat indkvarteret blandt byens borgere.

Noget tyder på, at Mechlenburg var netop en af disse fattige, udenlandske hvervede soldater, i hvert fald fremgår det af sagsakterne, at han modtog *beneficium paupertatis* for at kunne føre sin sag, hvilket kan bidrage til forståelsen af, hvorfor han fandt Webs' symbolske kompensation så krænkende. Netop militærets og særligt underofficerernes trang til at sætte deres autoritet igennem over for byens civile befolkning, også når de var uden for tjeneste, var en tilbagevendende kilde til frustration hos borgerne og en problemstilling, som dukker op i adskillige sager.

41 Jf. Jonas Liliequist: "Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden", i *Crime and Control in Europe from the past to the present*, Helsinki 1999, s. 174-207. Se også Hassan Jansson: *Hemfridsbrott*; Österberg og Cronberg: *Våldets mening: makt, minne, myt*, Lund: Nordic Academic Press 2004, s. 8.

42 Jf. Ulrik Langen: "Den æreløse ordensmagt - Kampen om byrummet mellem vægttere, gardere og pøbel i 1700-tallets København", *Fortid og Nutid 2*, 2009, s. 83-105; Langen og Henningsen: *Hundemordet*.

43 Gunner Lind: "Krigsmænd og borgere i København 1600-1855", i Karl-Erik Frandsen (red.) *Kongens og folkets København - gennem 800 år*, 1996. Lignende forhold beskrives for Stockholm: Mats Berglund: "Soldater og Stadsbor i förindustrielt gatuvold, Stockholm, 1719-1848", i Maria Sjöberg (red.) *Sammanflätat*, Uppsala, 2009, s. 15-28.

I følge Susan Amussen, var brugen af vold i tidlig moderne tid en strategi til at udøve en autoritet og magt, som man ellers ikke var i besiddelse af – enten på grund af sin sociale position eller sit køn.⁴⁴ Autoriteten lå hos den, som kunne demonstrere overmagt, og en af måderne at gøre dette var ved hjælp af aggressivitet, vrede og vold. Måske derfor optræder byens militære befolkning så ofte i sager om vold.

Den flittige brug af aggressivitet blandt de militære kan anskues på flere måder. En måde, som var udbredt i samtiden, er at betragte den som udtryk for en gruppe grove, fordrukne og udannede menneskers mangel på almindelig moralsk sans.⁴⁵ Den kan dog også ses i forlængelse af den stærke hierarkiske og æresorienterede kultur, som herskede. I denne kultur var en passioneret reaktion på krænkelse både rationel og nødvendig. Derudover må de levevilkår, som store dele af det militære fællesskab levede under med knappe økonomiske ressourcer og trange boligforhold, alt andet lige have været fremmende for konflikter. Ikke mindst må den foragt, som de militære ofte var udsat for fra det civile samfund, have skabt en øget trang til at sætte sig i respekt – en respekt, som hvis den ikke kunne opnås på andre måder, i det mindste kunne opnås gennem at indgyde frygt.

En kultur, der var strengt maskulin, men tilsyneladende også var at genfinde blandt de kvinder, som var hjemmehørende i dette fællesskab.

KVINDER OG HUSFRED

Selv om den stærke opmærksomhed på husfreden og autoriteten over husstanden var stærkt knyttet til den maskuline, borgerlige ære, var ikke kun mænd involverede i konflikter af denne art. I Hof- og Stadsrettens protokoller findes en række sager, hvor de stridende parter er kvinder, heriblandt en stor del matros- og soldaterkoner. Officielt kunne kun mænd eller enlige, myndige kvinder føre sag for retten, og kvinder måtte derfor rejse sag i deres mands navn. I praksis tyder det på, at kvinderne gerne selv mødte op i retten og til tider også uden deres mand. Retten var således formelt et maskulint rum, men kvinder var på ingen måde afskåret fra at agere her i praksis.⁴⁶

Vi har allerede mødt madam Grøn, der agerede moralens vogter og nægtede at udlåne sin nøgle til sin lejer med den begrundelse, at lejeren gik ud i amoralske ærinder. Vi så ligeledes, hvordan Driebein og hans hustru gjorde fælles front mod spækhøker Hansen. I en sag fra 1771 stod tømmermand Knudsens kone anklaget

44 Susan Amussen: "Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England", *Journal of British Studies* 34 (1), 1995, s. 1-34, s. 31.

45 Om synet på de militære se eksempelvis Peter Frederik Rist: *Fra Støvlet-tiden*, København, 1884; Petersen: *Geworbne krigskarle*.

46 Hos Magistraten kunne kvinder selv indklage sager uden en formynder, men ikke få nogen dømt, efter magistraten mistede sin status som værneting. Den store forekomst af kvinder fra det militære fællesskab i forhold til kvinder fra borgerskabet, kan således også skyldes, at sidstnævnte valgte at indklage deres sorger for Magistraten.

for at have pryglet sin nabokone gul og blå med en manglestok i sin forstue, fordi hun ville passere igennem Knudsens værelser. På sin hustrus vegne forklarer Knudsen til retten, at hun måske "i hastighed" har givet madam Hertz et par rap, men kun fordi "hun ikke vilde lade min Kone eller Børn, i min Fraværelse have Roe og Freed; men overfusede dem med Skielden, Smelden og Ære nærgaaende Beskyldninger". Han påstår desuden, at han gentagne gange har bedt Hertz om at tilholde sin kone ikke at komme ind i Knudsens værelser og gøre ufred i hans fravær.

Konfronteret med Hertz' klage, benægter madam Knudsen ikke, men svarer at hun *havde* advaret sin nabo – i følge Johanne Hertz ved at sige, at hvis hun kom derind "vilde hun hilse hende", hvilket i Hertz' oversættelse betød "slaae Halsen af hende eller slaae hende saaledes at hun skulde tabe sin Helbreed".

Uagtet at ordlyden kommer fra Hertz, fremgår det af madam Knudsens tilståelse, at hun har fundet sig berettiget til at markere overskridelsen af hjemmets grænser over for sin nabo. Under sagen kommer det også frem, at Johanne Hertz har spredt rygter på Christianshavn, hvor parterne bor, om at Niels Knudsens hustru har stjålet mel på Store Mølle. Madam Knudsens "rap" kan derfor også betragtes som et forsøg på at genoprette lidt af sin ære ved at tage sig selv til rette. Retten finder dog ikke, at Knudsen har ført tilstrækkeligt bevis for Johanne Hertz' ufredelige opførsel og idømmer madam Knudsen en bøde på ni rigsdaler for sit utilladelige forhold.⁴⁷

Sagen giver indsigt i, hvordan det primære ansvar for fredens opretholdelse i huset opfattedes som mændenes, men demonstrerer samtidig også, at Knudsens hustru som en selvfølge overtager rollen som husstandens beskytter i mandens fravær. Et mønster som genfindes i andre sager. Eksempelvis skriver tømmermand Nielsens hustru Anna Cathrine i efteråret 1799 til kompagniets kaptajn, og beder ham irettesætte hendes nabokone i huset i Bjørnegade 18, Maria Werner, "at jeg min Mand og Børn kan nyde Huusfred". Naboen tømmermand Christophersen påstår, at Nielsens kone både har grebet ham i håret og sparket ham flere gange for hans "gemækt", samt har overøst både ham og hans hustru med grovheder. Den nærmere årsag til uenighederne fremgår ikke, men synes at være et længerevarende fjendskab. Anna Cathrine tager både i praksis og i klagesagen beskytterrollen på sig, sandsynligvis i mandens fravær. To uger senere dukker Nielsen nemlig selv op som afsender på et brev til retten.⁴⁸

I sin undersøgelse af 1600-tallets Sverige finder Jansson flere eksempler på kvinder, der agerer som husstandsoverhoveder, og peger på behovet for en un-

47 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 120, 7. september 1771; Domprotokol nr. 137.

48 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 28, 4. november 1799.

dersøgelse af kvinders rolle i sager om overgreb på husfreden. Herunder hvordan husfredsbrud blev beskrevet, alt efter om de skete mod mænd eller kvinder.⁴⁹

Sagerne fra København viser, at kvinderne i praksis agerede i mønstre meget lig mændenes, idet de absolut ikke stod tilbage for deres ægtemænd, hvad angik brugen af vold og aggression i forsvaret af familie og husstand. Sagerne afspejler dog byens kønnede rum, idet gadevolden stort set var et maskulint fænomen – dog med enkelte undtagelser, som da kvartermester Carlsens kone tog sig en rask batalje med en konkurrerende fiskekone i Adelgade⁵⁰ – mens kvindelige konflikter oftest fandt sted i og omkring hjemmet. Konflikternes rumlige kontekst og hjemmet som kvindens autoritetssfære afspejles også i kvinders brug af forhåndenværende våben fra husholdningen, såsom tøfler, manglestokke, kar, ildskuffer, køkkenknive og sågar fisk.

Kønnet træder frem, når det handler om iscenesættelsen af kvindernes konflikter i retten, hvor narrativer om urolige, ureglerlige og evigt skældende kvinder langt overdøver henvisninger til kvindens autoritetssfære i husstanden. Dette afspejler, at husbonden rent juridisk var husstandens overhoved, om end loven anerkendte madmoders autoritet over børn og tyende på lige fod med husbondens. Der synes dog ikke at herske nogen tvivl om, at mange kvinder har haft en stærk identitet forankret i deres autoritet i husstanden.⁵¹

En aften i september 1799, mens hendes mand var ombord på et af kongens skibe, modtog madam Just en mandlig gæst i sine værelser i Svanegade 16 i Nyboeder. Besøget vakte hendes naboers opmærksomhed, og snart kom overboen Sara Beate stormende ned af trapperne med sin far, matros Ole Berg i hælene, råbende ”at nu ville hun tage Horeknægten her”. De forsøgte at tiltvinge sig adgang til Justs værelser, men madam Just holdt for døren, og da de endelig kom ind, var manden ingen steder at finde. Ifølge en af husets andre beboere, som under optrinnet havde stået ved sit vindue, var manden i kampens hede fortrukket ud af et vindue.

Sara Beate og hendes far har i et højere moralsk formål tilsyneladende fundet det fuldt ud rimeligt at tiltvinge sig adgang til naboens værelser med det formål at afsløre hende i udenomsægteskabelige aktiviteter. Frem for at bifalde dette tager Just dog sin hustru i forsvar og klager i stedet til sin foresatte over Sara Beate og faderens ulovlige handling i hans hus samt de fremsatte beskyldninger mod hans kones rygte.

49 Jansson: *Hemfridsbrott*, s. 440.

50 Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 14, 15. juni 1795. Se også sagen mellem Friderichsen og Boldevigsdatter i Hof- og Stadsretten, 2. vidnekammer, 6. juli 1795 og Domprotokol, nr. 357, 10. august 1795.

51 For lignende observationer i en engelsk kontekst se Gathine Walker: ”Expanding the Boundaries of Female Honour in Early Modern England”, *Transactions of the Royal Historical Society* 6, 1996, s. 235-245; Bernard Capp: *When gossips meet: women, family, and neighbourhood in early modern England*, Oxford; New York: Oxford University Press 2003.

Kaptajn Harboe sender Justs klage videre til Hof- og Stadsretten, men tilføjer inden da en lille bemærkning i brevet:

Retten har engang tilforn i en lignende Klammerie Sag bragt det til Forlig imellem disse Parter, men det har lidet eller intet boded. Det er mig derfor Pligtpaaliggende nu endelig at faa de Uordener i Compagniet hævet som disse Fruentimmer med deres jævnlig Trætte og Skienderi foraarsager, til Skandale og Forargelse for de øvrige Beboere i deres Naboelag Mændene har saavidt jeg ved intet med hinanden udestaaende –.⁵²

Kaptajnens betragter altså sagen som et udslag af trætte mellem urolige og ureglerlige kvinder, som forstyrrer ordenen i kompagniet – og ser det som fællesskabets ansvar at sætte grænser for disse kvinder. Der er ingen referencer til de involveredes husfred og ære. I en patriarkalsk optik, hvor kvinders legitime autoritet var begrænset, kom konflikterne og kvinders brug af følelsesudbrud og fysisk magt således ofte til at fremstå enten som trivielle bryderier blandt urolige nabokoner eller som en trussel mod den offentlige orden.

Et interessant aspekt ved de sager, hvor kvinder optræder som husstandens forsvarere, er, at de ofte involverer kvinder gift med soldater eller flådens folk. En årsag hertil er sandsynligvis, at de fraværende mænd netop var et kendetegn blandt byens militære befolkning, hvor mænd var udstationerede, til havs, i vagt-tjeneste, eller på orlogsværftet det meste af dagen, hvorimod mange af de mænd, som drev borgerlig næring havde deres forretning eller værksted, hvor de boede. Eksempelvis må Nyboder, hvor en stor del af konflikterne fandt sted, store dele af dagen have været et kvindeligt domineret byrum.

Det efterlod kvinderne til at tage hånd om og forsvare husstanden, hvilket mange af dem gjorde med lige så hård hånd som deres mænd. I den forbindelse er det værd at bemærke, hvordan kvinderne med deres voldelige fremfærd gør brug af typisk maskuline følelsespraksisser i deres kampe om autoriteten i hjemmet. Dermed skinner den æresorienterede militære følelseskultur – hvor ethvert anslag mod en persons ære måtte imødegås med en stærk og øjeblikkelig reaktion, der markerede det uretmæssige i angrebet – også igennem i de kvindelige konflikter. Det er derfor oplagt at formode, at kvinderne til en vis grad havde overtaget nogle af de sociale koder, som gjorde sig gældende i den maskuline, militære æreskultur. På nogle punkter var gjorde stands- og klassebetinget mønster sig dog nok også gældende, eftersom mange af kvinderne formodentlig har haft en baggrund i en bonde- eller almuekultur, hvor lignende praksisser var at finde.

Nyboder var på mange måder et mikrokosmos af hele byen, hvor konflikter opstod mellem naboer, husejere og lejere over brugen af delte rum og ressourcer –

⁵² Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Pådømte sager, nr. 26, 14. oktober 1799.

og ikke mindst spørgsmålet om autoriteten over huset. På andre måder skilte området sig ud og udgjorde et afgrænset rum både geografisk og socialt. Beboerne her hørte alle til det samme sociale fællesskab og de sociale relationer var struktureret af flådens hierarki. De trange levevilkår betød samtidig at man fulgte hinandens liv på tæt hold og alt hvad der foregik bag hjemmets vægge kunne hurtigt blive offentlige anliggender. Et forhold, som gjorde sig gældende mange steder i byen, men nok ingen steder så konsekvent som i Nyboder. Sammenfaldet mellem forskellige faktorer såsom fysisk tæthed i beboelsen og tilstedeværelsen af en militær, hierarkisk og æresorienteret følelseskultur synes således at have skabt grobund for en særlig følelseskultur, der kalder på yderligere studier.⁵³

AFRUNDING: BYENS FØLELSESKULTURER OG GEOGRAFIER

Jeg har her søgt at vise, hvordan dagligdagens sammenstød og folks reaktioner på forskellige krænkelser, kan anvendes til at identificere forskellige følelsesgeografier – forstået som oplevelsen af bestemte rum og steder som socialt betydningsfulde – i den tidlige moderne by. Sagerne giver et indblik i flere forestillede geografier. Først og fremmest markerer stærke reaktioner på krænkelsen af husets grænser dette rum som et betydningsfuldt sted. Husstandens fysiske grænser bliver især tillagt værdi i sammenkoblingen med forestillinger om den autoritetsfære, der knytter sig hertil. Hjemmet i byen fremtræder således som et sted konstitueret af forestillede, sociale grænser – og ikke mindst de følelsespraksisser, der underbyggede disse grænser.

Brugen af bestemte følelsespraksisser, der enten var udtryk for en persons følelser eller sigtede mod at fremkalde følelser hos andre – såsom det at tildele dem en nedladende ørefigen, prygle dem med sin stok, slå på sin sabel eller for den sags skyld udvise en foragtsfuld koldsindighed – var et led i den måde, hvorpå sociale distinktioner blev indskrevet i, udtrykt og aflæst gennem kropslige praksisser. Sådanne kropslige og følelsesmæssige praksisser reproduceredes i de forskellige fællesskaber og følelseskulturer i byen, og nedarvedes fra generation til generation. Selv om sagerne indeholder adskillige eksempler på borgere, der optræder voldeligt og upassende, tegner der sig et ganske tydeligt mønster i forbindelse med det militære fællesskab og brugen af aggressive følelsespraksisser i konflikter vedrørende autoritet. Det gælder både den praksis, som beskrives, og den efterfølgende italesættelse i retten.

Det fremgår også, hvordan sådanne praksisser var rationelle og nødvendige i en kultur, hvor opretholdelse af hierarkiet var en moralsk pligt, mens de på andre steder og i andre sammenhænge var upassende og utilladelige – og en udfordring af de gældende sociale geografier. I denne forbindelse ses, hvordan nogle

53 Emnet er delvist behandlet i Camilla Schjerning: *Følelsernes fællesskaber*.

individer navigerer i de forskellige følelsesgeografier med skiftende praksisser – eksempelvis i tilpasningen af deres narrativer til det retslige rums fordringer.

En markant geografi i sagerne er netop forbundet med markeringen af grænserne mellem det civile og det militære fællesskab med forskellige følelsespraksisser. Den militære myndighed understreges og udøves gerne gennem et aggressivt kropssprog. Herimod udpeges den borgerlige autoritet som værende forbundet med rolighed og koldsindighed. Generelt synes medlemmer af det militære fællesskab at være overrepræsenteret i retsmaterialet i forhold til, hvor stor en del af byens befolkning, de udgjorde. De dårlige økonomiske forhold blandt størsteparten af denne befolkningsgruppe betød, at de ofte boede de steder i byen, hvor befolkningstætheden – og derfor potentialet for at komme på kant med naboerne – var stort. Lige så central var modsætningen mellem husværtens autoritet og den militære myndighed, og sagerne giver indsigt i, hvordan grænserne mellem det civile og det borgerlige fællesskab materialiserede sig i form af følelser som vrede og krænkelser rundt omkring i byens huse.

En anden bemærkelsesværdi geografi i sagerne relaterer sig til køn. I sammenstødene og deres retslige efterspil konstrueres og udfordres husstanden således især som en borgerlig, maskulin autoritetsfære, men graver man dybere i retsmaterialet møder man mange eksempler på kvinder, der forsvarer husstandens ære og uangribelighed.

Jeg har her forsøgt at vise, hvordan det, der udefra synes som simple magtkampe mellem stridbare temperamenter, kan betragtes som rationel brug af følelsespraksisser i en kultur, hvor opretholdelse af hierarkiets orden var en moralsk pligt. Den flittige brug af disse praksisser havde dog den bivirkning, at de i en tid, hvor polerede manerer og blid følsomhed i større og større grad blev dagens orden, bidrog til at uddybe skellet mellem den civile og den militære befolkning – til stor skade for de medlemmer af denne gruppe, der ønskede at være en del af det gode, borgerlige selskab, som ikke lod vreden løbe af med sig.

CAMILLA SCHJERNING
MUSEUMSINSPEKTØR, PH.D.
ODENSE BYS MUSEER
CAPS@ODENSE.DK

ABSTRACT

Camilla Schjerning

Emotional geographies and communities in Copenhagen 1771-1800

This article explores the interplay between emotions, communities and urban spaces under the heading of emotional geographies – understood as the weaving together of emotions, space and social geographies. The article seeks to demonstrate how seemingly trivial conflicts between neighbours can be interpreted as

clashes of emotional cultures and, moreover, lend insight into the strategic-communicative use of emotional practices to place individuals and groups in an imagined social geography.

Emotional expressions are read as indicators of silent, moral belief systems in order to map out how the boundaries of the home as a physical space overlapped with a more abstract notion of the household as a sphere of authority. Notions linked to a strong civic identity of the householder, which were often at odds with other spheres of authority in the city, particularly that of the military community – which connected to a culture of honour where upholding hierarchical order was considered a moral duty.